

DOBA OD KOJEGA SMO SE UDALJILI?

Moj danas najomiljeniji pisac Miljenko Jergović i Ivan Lovrenović, aktualni laureat prestižne nagrade za roman godine *Meša Selimović*, bili su s pravom književne zvijezde prvih *Dana Mirka Kovača* u Rovinju. Filip David ili Nada Gašić, Mile Stojić ili Vlaho Bogišić, Enver Kazaz, Božidar Koprivica ili Lordan Zafranović ipak su morali ostati u drugom planu, jer ako je riječ o književnosti, obojica spomenutih autora najviše su od svih u svom pisanju i djelovanju danas nalik Mirku Kovaču: ustrajni u svojim ponekad apartnim stavovima, zavodljivi, izvrsni pripovjedači i kad se tek oslanjaju na dokumente prošlosti ili autobiografske epizode, možda najviše od svih nas oni mogu ili su mogli braniti pisca od njegovih drugih uloga i pologa, koje je dakako sam birao i za koje je sam birao mjesto i vrijeme polaganja.

Miljenko je Jergović, prikazujući u *Jutarnjem listu* vrlo korektno i književno uvjerljivo dio atmosfere s naših dnevnih i večernjih sesija, ispustio upadicu koju je glasno izgovorila Borka Pavičević upravo u trenutku kada sam u svom izlaganju pokušao afirmirati Mirka Kovača kao interkulturnoga pisca, a na koju se kasnije nadovezao Bogdan Tanjević s povikom da je Kovač zapravo interkontinentalni pisac, naime ispustio je iz svoga prikaza uzvik da je Mirko Kovač *jugoslavenski* pisac. Premda sam odmah spremno odgovorio da je to pojam koji nam danas ne pomaže mnogo jer je neprecizan, pa i prazan pojam, zbog kojega su i meni mnogi dobacivali da sam nepopravljivi jugoslavenski povjesničar književnosti, iako sam konceptualno oduvijek, a kasnije i djelatno često uključivao i bugarsku književnost, i tako malo-pomalo

postajao povjesničar južnoslavenskih književnosti. Slično kao i kolega Vladimir Biti, koji je prelaskom na bečku slavistiku izgubio odlično mjesto zagrebačkoga teoretičara književnosti u zamjenu za slabo mjesto austrijskoga profesora južnoslavenskih književnosti, premda su mu zaduženja ograničena studijem bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika s pripadajućim književnostima i kulturama. Nisam se, vjerojatno kao ni on, tome znao ni mogao previše suprotstavljati, ali sam davno naučio lekciju: za fenomene, djela, pisce, časopise i kritičare koji u svom djelovanju prekoračuju granice jedne nacionalne književnosti unutar određene međuknjiževne zajednice, uostalom za mjesta proučavanja i podučavanja potrebno nam je stvoriti novu kritičku retoriku ili novu terminologiju, ako ne i afirmirati novu, interkulturnu povijest književnosti i međuknjiževnu kritiku. Posebno je to potrebno upravo kada je riječ o književnom polju središnje južnoslavenske međuknjiževne zajednice, na koju dijelom s promjenjivim rezultatima polažu pravo čak četiri-pet književnih zajednica, crnogorska i srpska, hrvatska i bosansko-hercegovačka, odnosno bošnjačka, a za koju danas nemamo jedinstvena naziva. Pa ga onda po inerciji zovemo regionalni, južnoslavenski, jugoslavenski ili postjugoslavenski, od kojih kao da je nekako ovaj posljednji postao i najprihvatljiviji.

Ne bi zapravo u tim posizanjima za širim okvirima jedne nacionalne književnosti bilo problema kada se ne bi nastupalo s jednakom monokulturnom strasti ili strategijom i onda kada se brane gledišta nacionalne filologije i onda kada se prekoračenja opravdavaju ili kvalificiraju kao jugoslavenske. Kao što davno nisam u političko-ideološkom smislu mogao razumjeti pojedince kojima je „federativni oblik“ organizacije bivše zajedničke države i kulture bio u osnovi neprihvatljiv, podjednako ne mogu danas razumjeti kritičku ili književno-povijesnu perspektivu koja za volju cjeline ne vidi njezine sastavnice, sve i kad se one odavno vide i ustrajno djeluju kao samodostatni organizmi. Uostalom, mislim da se radi o istom sindromu monokulturalnosti i samodostatnosti, samo što je jedan htio biti u funkciji jugoslavenske, a drugi u službi pojedinačne nacionalne države, premda u stvarnosti te „države“ podjednako nisu marile za njihove ideološke orijentire, jer su ih i same proizvodile preko svake mjere. Tko se nekada djelatno mogao suprotstaviti retorici zajedništva i nacionalne ravnopravnosti, odnosno tko se danas može učinkovito boriti protiv nacionalnih kultura i potrebe da se njima legitimira teško stečena samostalnost?

Pa ipak, bilo je i onda i danas pisaca koji nisu marili za uspostavljena „pravila igre“, pokušavajući prije svega osigurati svom književnom djelovanju autonomiju, da ne kažem i slobodu, pa i pokušavajući samo preživjeti kao pisci, ne mareći za institucije književnosti izvan nje same, od partije i stranaka do fakulteta i akademija. Uvijek se istinski obradujem slučaju koji nam govori da književnost može preživjeti bez njih, pa čak i njima usuprot, da je takoreći važnija od svake organizacije suvremenoga društva, da je sposobna živjeti sama od sebe. Što bi se Mirku Kovaču

dogodilo ako ga u budućnosti ne bi uvrštavali u programe studija književnosti ili u čitanke pojedinih nacionalnih književnosti? *Dani Mirka Kovača* pokazali su da su za njegovo održavanje u književnosti kratkoročno mnogo važniji dobri izdavači, čitatelji i književni kritičari, pa i kolege pisci, od jalovih rasprava književnih povjesničara o pripadnosti Mirka Kovača crnogorskom ili srpskom, odnosno hrvatskom književnom korpusu. Iako više kroz neposredna sjećanja, u Rovinju se raspravljalo o Kovaču kao da je još među nama, prizivajući ga da makar naknado pristane uz naše perspektive i položaje u domaćim književnim borbama i rogovima. Ne čudi stoga da je bilo i tonova nostalgije za mirnodopskim, integralnim vidicima, odnosno pokušajima prevladavanja naslijeđene podijeljenosti. Pitao sam se kako se u to uklapa ili kako se tomu suprotstavlja Kovačevo posljednje, pomalo testamentarno djelo *Vrijeme koje se udaljava*, odnosno koliko smo se – od doba o kojemu Kovač svojim anti-memoarskim zapisima, romanom-memoarima, svojim pripovijedanjem i prisjećanjima koja njime priziva – pojedinačno, kao prijatelji ili kao grupa poklonika njegova djela zaista udaljili? I još više od toga, kao što je na kraju skupa zavapio Ivan Lovrenović, možemo li se već na idućim *Danima* Mirkom Kovačem baviti objektivnije, s određene distance; ako ne na distanci kulture doba, onda barem na distanci naše pojedinačne *kulture razlike*, koja tako vješto prikriva i onaj jugoslavenski i onaj interkontinentalni, globalizacijski aspekt pristupa. Jer, kao što je (sličan Kovaču, samo se to na prvi pogled ne vidi zbog formalne razlike u jeziku) međukulturni dramski pisac Dušan Jovanović, koji se izjašnjava kao Jugoslaven, zapisao u svojoj skici za autobiografiju u čitanci *Proti toku*, samoopredjeljujući se kao „živa razlika“, u stvarnosti smo samo razlika, koliko smo više *razlika*, toliko više jesmo: „Prazno ime nam je dano, da ga napolnimo s svojimi dejanji. Ničesar ne morem prezreti, ničesar ne morem preskočiti, nobenaga dobička ne morem skovati s prilašćanjem, prebegom in izdajo. Nikdar nisem zgolj to, s čemer se istovetim in kar občudujem, na kar pristajam in prisegam. V resnici sem samo razlika. Bolj kot sem razlika bolj sem.“

Mirka Kovača sam, unatoč možebitnom nekom daljnjem balkanskom obiteljskom srodstvu, od prvoga susreta s njim čitao najviše upravo u igri razlika, koje se nisu dale svesti pod isti prezimenski navodnik. Suprotno od primjerice Velimira Viskovića, koji se znao s mnogim srpskim ili crnogorskim piscima baviti kao sa svojim, hrvatskim piscima, što će se u Kovačevu slučaju uskoro pokazati doslovno točnim, meni je često dugo trebalo da se s nekim od njih srodim. Sjećam se da sam na Mirka Kovača počeo gledati na drugi način tek kada nam se približio svojim ranim dramama figurom (svojega) oca u kršćanskom svijetu, odnosno kada je u nekim svojim pripovijetkama tako neizbrisivo snažno znao dovesti u vezu blizinu smrti i nagon tjelesnosti da bih tek s *Vratima od utrobe*, kao i u oba Zafranovićeva poznata filma, u *Okupaciji* i *Padu Italije*, prepoznao Kovača kao pisca iz neke svoje šire obitelji; a ipak, pomalo sam se istodobno bojao kako bi nas neugodno kritički sloj njegove proze te ono-

dobni ideološko podoban, antifašistički naboj njegovih scenarija mogao dovesti u najužu rodbinsku vezu, koliko god Mirko Kovač nije držao do rodbinske povezanosti. Ironijska potka, iskaz narativnoga pretjerivanja do sarkazma i groteske, uz visoku filmsko-profesionalnu obradu, jedinstvenu vizualnost, tom je Kovačevu dijelu opusa davao autentičnosti, za razliku od mnogih ranijih „partizanskih filmova“ i romana sa sličnom tematikom (neće slučajno rani izuzetak od toga pravila biti Bulatovićev *Heroj na magarcu*, kao i Lalićeva kasna dokumentaristička proza, poput romana *Dokle gora zazeleni*, romani iz Kovačeva šire-zavičajnoga kruga).

Međutim, posebno sam se s Kiševim, Pekićevim i Kovačevim djelom zbližio osamdesetih godina, kada se javljalo sve više studenata zainteresiranih za njihova djela. Kao osječki student i zagrebački postdiplomant o ranom Kovaču tada je pisao Nedžad Ibrahimović, premda je moja osobna naklonjenost još uvijek bila više na srednjoeuropskim piscima Crnjanskom i Kišu (o njemu su pisali kod mene svoje diplomske radove Zoran Ferić i Krešimir Bagić), negoli na tom teškom, „crno-valnom“, fragmentarnom piscu o zlu i opačinama našega svijeta. Sa studentima smo više uspjeha mogli imati s Borislavom Pekićem ili Dragoslavom Mihailovićem, pa čak i s Miloradom Pavićem, a onda kao da se dogodio neočekivani obrat s Mirkom Kovačem. Sarajevsko izdanje izabranih djela više me nije moglo obradovati, stjecajem okolnosti pomalo sam od svega odustajao, da bih iznenada sudjelovao u prikupljanju „materijala“ Reinhardu Laueru, koji ga je namjeravao kandidirati za *Herderovu nagradu*. Inozemna slavistička knjižnica u Göttingenu pokazala se dostatnom za argumentaciju, ali od svega se sjećam Kovačeve rane male književne autobiografije, autobiografske poeme iz *Evropske truleži*, koja me je na neki posredan način uvjerala kako je riječ o iznimnom piscu, o piscu iznimne biografije i takoreći iz nje nastaloga, posebno „fantazirana“ opusa. Osim toga, već tada, nakon prvih objavljenih tekstova ranih devedesetih godina shvatio sam da će nam Mirko Kovač, slično kao i Filip David, bolje od Pekića ili Pavića umjeti objasniti što se to događa s Beogradom, kad već Danila Kiša na žalost nije bilo među nama. Da se nisam prevario ne govore o tome samo Kovačeve knjige *Elita bolja od rulje* ili *Knjiga pisama* s Filipom Davidom koje smatram bližim srođnicima *Vremenu koje se udaljava*. Ne samo da se nisam prevario, nego sam mogao onda, kao i danas, na osnovi svojega skromnog iskustva sa srpskim piscima i s Beogradom supotpisati mnoge, gotovo sve Kovačeve ocjene. Dapače, mogao sam se zajedno s Mirkom Kovačem prepustiti snažnim kritikama ne samo Miloševićeva režima nego i mnogih pisaca koji su se odali teškom nacionalizmu, ali i uživati u novim prozama poput romana *Kristalne rešetke* ili *Grad u zrcalu*, koji sam s najvišim uvjerenjem preporučio kao roman godine autora iz Hrvatske za *Nagradu Meša Selimović* za 2008. godinu.

Mirko Kovač je još u svojim pismima Filipu Davidu, koja kao da prednajavljuju *Vrijeme koje se udaljava*, a dijelom ga i na dopunjaju, razmišljao o vremenu kada

se zapitao, navodeći Singerova pripovjedača koji govori da je cilj književnosti da spriječi nestajanje vremena, nije li i on svoje vrijeme protraćio, nisu li „godine uludo otišle“ – tješeci se biblijskom maksimumom da su naše godine samo jedan dan, s čašom vina na Badnjak 1993. godine, Kovač kao da se intimno oprašta od prošloga vremena i prošlog života, s razumljivom neizvjesnosti nagađajući u sljedećim pismima kako će se novo doba i novi grad pokazati u novim vremenima koja nadolaze. Istodobno se boreći s *Kristalnim rešetkama* kao tekstom koji je trebalo preurediti, skratiti i jezično prilagoditi novu etapu, pisanom najprije u Beogradu 1989. – 1991., dovršenom u Rovinju 1994. – 1995., a objavljenom u ediciji *Savremena bosanska književnost* urednika Gavrila Grahovca (knjiga je tiskana u Ljubljani); izlazak romana sretno se poklopio s dodjelom *Herderove nagrade* u Beču 1995. godine Dragi prof. Lauer mogao mi je nakon povratka iz Beča donijeti roman i napisati posvetu: *Kovača (Mirka) Kovaču (Zvonku), srdačno od R. L.*, konačno smo bili u najbližoj blizini.

Kao što je i Filipa Davida u jednom pismu nakon čitanja *Kristalnih rešetki* navelo da ga čita, između ostaloga, kao zapis o dijelu Kovačeva života „koji se preobrazio u čistu fikciju“, pa će onda i njegova biografija imati „onoliko svojih verzija koliko i čitalaca“, i mene je sve više zanimala povezanost Kovačeve biografije i njegovih pripovijesti, njegova javnog života i neuhvatljivost, nestalnost njegove priče. „Često se pitam“, pisao je dalje David, „nismo li uzalud potrošili previše dragocenog, dragocenog i nepovratnog vremena, ulazeći u veliku javnu arenu gde se toliko galami, gde sve odjekuje od vike, buke, ispunjene taštinom, licemerjem i lažima. Nismo li potrošili uzaludno vreme nadvikujući se sa gluvima, ludima i besnima, umesto da pišemo samo knjige koje će nadživeti tu buku i taj bes kako je negdje zabeležio Andrić. Ali, ne! Ipak sam uveren da smo morali da činimo ono što smo činili i da su *Kristalne rešetke* kao i sve ostalo što si napisao, žestoko, bespoštedno, nemilosrdno rujanje životu, ideologijama, suženom načinu mišljenja. Rujanje svakoj vrsti nasilja, pa i nasilju nad biografijom.“

Otvorivši svoj roman-memoare devizom da je vrijeme koje se udaljava vrijeme koje dolazi, Mirko Kovač nas je možda pokušao vezati uz doba i prostor u kojemu su nastajali njegovi najvažniji tekstovi, u kojemu se formirao, školovao (u nevjerovatno oskudnim okolnostima), djelovao, ljubio i prijateljevao s takvom strasti i s takvom energijom razračunavanja da će ga ona zauvijek vezati za nadolazeća vremena, a možda i uz naše poimanje njegova djela. Naime, ako je u *Kristalnim rešetkama* pripovjedač mogao razmišljati o svojem vremenu koje mu je donijelo nedaće i radosti, malo uživanja i poprilično bola, kako čitamo na početku *Epiloga*, ovdje je ono moralo dobiti dvostruku relativizaciju s obzirom na relativno sretan ishod autorova preseljenja u Rovinj, kao i s obzirom na udvojenu perspektivu pripovijedanja.

U svojim memoarskim zapisima Mirko Kovač je prema vremenu Rovinja išao sporo i postupno (ono jedino nedostaje u tim zapisima) uz razne suputnike s kojima

se sporio ili slagao, koje je koristio kao svjedoke, bilo stvarne bilo izmišljene, ali ta dvojna struktura pripovijedanja u *Vremenu koje se udaljava* ne ukazuje samo na pripovjedačevo majstorstvo nego nam simultano pruža kontraperspektivu i time otvara pomirujuće polje dijaloga. Ima još jedna zanimljiva dvodijelnost, a to su udvajanja glavnog junaka – Mirka Kovača osobno s nekim likom, najčešće njegovim prijateljem, koji djeluje kao određena protuteža mogućim jednostranim razmišljanjima o pojedinim događajima, stavovima ili ponašanjima. Ovdje se dijalog često pretvara u nepomirljiva nasuprotna gledišta, ali kako nam nikada do kraja ne može biti jasno koje je Kovačevo osobno gledište, nego kako ga tekst zavede, to ne doživljavamo kao polemičko raspravljanje, nego kao raspravu u kojoj će glavnu riječ dati čitatelji.

Drugo, na planu kompozicije romana-memoara uočavamo da nekoliko prvih i zadnjih par poglavlja predstavljaju narativnu cjelinu s nezavršenim poglavljem, a najčešća je kompozicijska jedinica zaokružena pripovijest u dva poglavlja, premda u zadnjim dijelovima knjige imamo i priče u jednom poglavlju, što odgovara značajniji čitatelja, koja iz jedne u drugu narativnu cjelinu raste. Dvodijelna narativna struktura vrlo je sretno izabrana, prethodno poglavlje važi kao pripremno, kao uvod u drugo, premda se može čitati i samostalno, dok drugo kao da raste prema nekom zaključnom, poentnom pričom o glavnoj temi ili glavnom akteru. Zanimljiva je težnja na početku da se pojedina poglavlja garniraju s nešto stihova, poezijom; kasnije je Kovač od toga odustao, ali to poklonjenje poeziji dobro ilustrira njegove izvorne zanose i izvorna oduševljenja književnošću.

U vezi s tim što se na samom okruglom stolu raspravljalo o tome trebamo li knjigu *Vrijeme koje se udaljava* smatrati završenom ili ipak osjećamo da nešto još nedostaje, treba reći da Kovačeva proza podnosi mnoga kraćenja, uglavnom je fragmentarno strukturirana, pa otvoreni završetak možemo shvatiti dvojako: i kao stvarni završetak i kao priliku za nastavak, budući da nam ipak nedostaje autorovo svjedočenje života Kovačevih u Rovinju, u Istri, pa i u Hrvatskoj, koja također onda nije bila baš najbolja domovina svim svojim građanima.

Zatim, ono što za povjesničara književnosti može biti vrlo zanimljivo odnosi se na određene Kovačeve samoosvrte na svoja pojedina djela, posebno ona koja je mijenjao, odnosno posebno na ona u kojima je mijenjao neki radikalniji iskaz ili društveno provokativniji stav pojedinog junaka, što se može razumjeti kao dio razvoja autorove poetike, od provokativnoga neoavangardnog nastupa do njegova postmodernističkoga retuširanja u kasnijim izdanjima, na račun politike i ideologija, a u korist književne samostalnosti ili vrijednosti, univerzalnosti, priče i ispričanoga.

O pripovjedačevim, pa i o Kovačevim erotičkim i ranim ljubavnim jadima ne treba mislim ovdje govoriti, oni su dosta prigušeni, ne samo zato što mnogi imaju u ranijim djelima naglašenu eros-tanatos kontradikciju i izvedbu (za tumačenje

erotskoga u susjedstvu ili blizini smrti u Kovača općenito trebat će jedna dobra psihoanalitička interpretacija, koja će nam štošta znati objasniti), nego i zato što, kako čitamo u epizodi o Crnjanskom, starom čovjeku nije primjereno da govori ili opisuje kakve lascivnosti. Ovdje je zadržana mjera koju mogu podnijeti i čednije čitateljice (na koje se žali da su ga inače stalno upozoravale na preveliku izravnost u izrazu). Ipak, ako što nedostaje na kraju, to je kakvo još izravnije svjedočenje o trajnom povjerenju, prijateljstvu i ljubavi sa ženom s kojom je izbjegao u Rovinj, kao i kakva sličica ili epizoda ili priča iz tog rovinjskog razdoblja, jer ih je zasigurno bilo. Tako da se *Vrijeme koje se udaljava* ipak najviše odnosi na beogradsko doba, doba mladosti i prvih uspjeha, kao i problema, dok je vrijeme kojemu se približavamo ostalo, nažalost, neispričano. Kao da Kovač nije stigao u svom novom istarskom domu zadobiti onu distancu s kojom bi o nama u Hrvatskoj mogao pripovijedati s onim kritičkim sjećanjem koje se prirodno razvija u pripovijedanje te odstupa od biografskoga, kao i u onom modusu pripovijedanja koje melankoliju življenja pretapa u prisjećanje, u arhivu sjećanja.

Naravno, posebne su teme sjećanja na Danila Kiša, Pekića ili Filipa Davida, kojih ovdje nema mnogo, ali ono koliko ih ima iz njih očitavamo karakter prijateljstva, uostalom kao i kod nekih drugih, kao što je onaj profesor na Dramskoj akademiji Josip Kulundžić ili slikar Lubarda, ali i toliki drugi. Jedan od najupečatljiviji likova prijatelja je Šejka, koji ga dovodi do Nabokova – mislim na onu priču o Šejkinu ocu i njegovu susretu s Nabokovom, koja je po mojem mišljenju najbolja narativna epizoda knjige: Mirko Kovač je tu priču koju je samo višekratno slušao, koja nije dio njegova životnoga iskustva, prepričao s takvom virtuoznosti, uvjerljivosti, kao da je njegova osobna. Ima takvih narativnih dionica sijaset, zgusnutijih ili razvedenijih, ima mnoštvo karaktera, da ne kažem tipova, od onog mladog doušnika do Petra Džadžića (kojeg sam nekako tako i doživljavao, u njegovim kritikama), a među najzanimljivijima su priče i događaji koje je Mirko Kovač doživljavao sa „svojim“ režiserima Krstom Papićem i Lordanom Zafranovićem. Podsjećajući nas zorno i na taj dio njegove velike i važne spisateljske aktivnosti.

Narativne epizode koje se odnose na Kovačeve prve neugodne doživljaje sa zemljacima u Beogradu, posebno u doušničkom okruženju koje je prezirao, zatim ona vezana uz njegovo izbjegavanje vojske i s tim u vezi opisi psihijatra dr. Ilića sa sestrama i razočarenja vezana uz njihovo novo političko usmjerenje, kao uostalom opisi provale nacionalizma u Beogradu, koje se i ovdje doživljavaju kao nezaliječena autorova trauma, precizna i emocionalna izvješća o preseljenju, o Bobi i njezinoj obitelji, opetovana prisjećanja njegove obitelji, osobito opisi oca, traganje za Ujevićem i susreti s Novakom Simićem u Zagrebu – sve to zaslužuje pomnu razradu i izdvojena tumačenja, a može nam pomoći i u razumijevanju cjeline opusa. I ranija proza Mirka Kovača sva je u neobaveznim vezama s biografskim epizodama, s ovom

ona dobiva svoga unutarnjega, tek nešto sigurnijeg pripovjedača-tumača. Osobno sam narativne epizode s Romeom B. čitao kao veoma zanimljive i najintrigantnije, ali uz njih i razmišljao kako bi knjigu u nekom sljedećem izdanju bilo dobro opremiti pogovorom u kojemu bi se neke osobe, kad je već jasno da nisu samo likovi, bolje opisale ili kada bi se barem o njima dala osnovna informacija, jer sam uvjeren da mlađim čitateljima i oni „likovi“ koji se navode pod punim imenom i prezimenom danas nisu svima poznati.

Konačno, govoreći iz perspektive zagovornika međukulturne književnosti, koja na južnoslavenskom području ima dugu tradiciju, a u europskim se i svjetskim okvirima prepoznaje kao nova svjetska književnost, posebno mi je pri višestrukome pročitavanju bilo zanimljivo isticanje triju uvjeta međukulturne književnosti, kako sam ih svojedobno s Carmine Chiellinom, talijansko-njemačkim pjesnikom i teoretičarem emigrantske interkulturne književnosti, formulirao, i ponešto proširio. Naime, jasno se, ne samo na više mjesta nego kao glavni duh knjige, pojavljuje *naglašena interkulturalna svijest autora*, ovdje u dvostrukoj ulozi, kao aktera i kao pripovjedača. Ima ovdje malih autopoeitičkih objava u tom smislu, a mnoge od izjava, situacija ili mjesta zbivanja (Vojvodina, Beograd, Zagreb, Bled, zavičaj, Imotski itd.) ukazuju ne samo na prostore kretanja nego i na prostore književnoga polja koje autor osjeća kao svoje. Isto tako, otvoren prema drugim idiomima srednje-južnoslavenskoga, štokavskog jezičnog područja, *dijaloški otvoren sustav jezika*, upravo njegova međukulturalnost, premda je ovdje uglavnom „pregažena“ hrvatskom korekturom teksta, odaje Mirka Kovača kao pisca koji potencijalno ovladava svim jezicima i mnogim dijalektima toga književno-komunikacijskoga područja. I ne na kraju, premda njegova *svijest o diferenciranim čitateljima, kritičarima i književnoj javnosti* diferenciranom književnom polju, prevladava beogradsko iskustvo, pa sam došao u napast da razmišljam o Kišu, Borislavu Pekiću, Mirku Kovaču i Filipu Davidu, kao o beogradskim interkulturnim romanopiscima, oni kao da su se uzdigli iz svoje tradicije, kojima bi se mogao dodati možda još Milorad Pavić, možda i Tišma, svakako David Albahari, a kasnije i Vladimir Pištalo – i možda još tko s kojim svojim romanom. Druga je linija srpskoga romana istoga razdoblja s Dragoslavom Mihailovićem, Živojinom Pavlovićem, Slobodanom Selenićem, Vidosavom Stevanovićem, i drugima.

Naravno da je Mirko Kovač u tom kontekstu već danas jedan od klasika, rekli bismo u Hrvatskoj i – stožernih pisaca, kao što su Ivo Andrić ili Meša Selimović; zato sam i mislio kao selektor *Nagrade Meša Selimović* da je upisivanjem Mirka Kovača učinila sebi gotovo veću uslugu nego nagrađenom. S njom smo u prilici da u postjugoslavenskoj književnosti izdvojimo središnje književno-komunikacijsko područje, možda s još pokojim piscem iz Slovenije, poput Josipa Ostija ili Gorana Vojnovića, kao jedinstveno književno, kritičko i književno-povijesno polje djelovanja i istraživanja. Barem se ono meni osobno takvim nadaje. Kada bismo s manje strasti i više

razuma prihvatili takav koncept interkulture književne povijesti, pa i međukulture književnosti i međuknjiževne kritike, bogata zajednička baština i međusobno naslojavanje („prožimanja“) ne bi nam bili problem, nego trajno rješenje, jednom zauvijek uspješno riješen problem ekscenčnih, kreativnih, ne-uobičajenih prijelaza iz jedne književnosti u drugu ili shvaćanja „svojega“ književnoga polja širim od granica autorove vjere ili nacije. O jeziku te međuknjiževne zajednice kao argumentu ovdje ionako ne možemo govoriti, osim ako i njega konačno ne shvatimo kao naše – međukulturno sredstvo sporazumijevanja, to uspješnije što je otvorenije međusobnim razlikama i drugim kulturnim sredinama. U tom je smislu i vrijeme koje se udaljava *doba od kojega se nikako nismo udaljili*, jer nas Jezik u kojemu je upisano Kovačevo pripovijedanje ne može od njega odijeliti, on nas može kao i Književnost, pa i njegova književnost, samo povezivati, okupljati, i oplemenjivati.*

* Naknadno nadopisani, rekonstruirani naglasci iz moje diskusije (26. rujna 2014.) na okruglom stolu na *Danima Mirka Kovača* u Rovinju o romanu-memoarima *Vrijeme koje se udaljava*. Zaprešić: Fraktura, 2013.